

פתרונות הלכתיים לשמיטה במדינת ישראל

הקדמה ומיקוד

השבוע נעסוק באחת הסוגיות הבווערות והמדוברות ביותר ביחס למצוות התלויות בארץ אשר עומדת בעין הסערה סביב כל שנת שמיטה בא"י עוד לפני תקופתו של הראי"ה קוק והינה פולמוס השמיטה העומד סביב היחס להיתר המכירה שהוצע ע"י גדולי ישראל ע"מ לפתור את המורכבות שהייתה קיימת בקיום מצוות השמיטה כדת וכדין בתחילת הישוב היהודי בא"י.

לימודנו השבוע יתחלק לחמישה חלקים (ע"פ כותרות המשנה המובאות בדפי המקורות)

- חלק א:** שמיטה בזמן הזה דאורייתא, דרבנן או מנהג חסידות- בחלק זה נלמד על תוקפם של איסורי השמיטה בימינו לפי דעות הראשונים השונות. חלק זה הינו מעין מבוא הכרחי לכל היכולת העקרונית להסתמך על היתר המכירה כפי שיובהר לקמן. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד היטב את דברי הגמ' בגיטין וערכין המהווים יסוד לכל הסוגיה הזו (על הגמ' בסנהדרין ניתן לדלג). לאחר מכן יש ללמוד את דברי רש"י תוספות והרדב"ז וכן את השגות הראב"ד (על דברי הרמב"ם מקורות 6,8 וכן על דברי המשיב דבר והמהרי"ט ניתן לדלג)
- חלק ב:** מתי חלה השמיטה- בחלק זה נראה שישנה מחלוקת ראשונים מתי חלה השמיטה וממילא נברר אילו איסורים נוהגים בשנה שלא נפסקה להלכה כשנת שמיטה. במידה והזמן אינו מאפשר יש לדלג על חלק זה לחלוטין
- חלק ג:** יש קניין לגוי להפקיע מדי מעשרות- בחלק זה נלמד את היסוד ההלכתי המרכזי עליו נשען "היתר המכירה". מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד היטב את הגמ' בגיטין ואת רש"י שעליה (על המאירי ניתן לדלג) לאחר מכן יש ללמוד את דברי הרמב"ם ואת הכסף משנה שעליו. (על דברי הרדב"ז ניתן לדלג). לאחר מכן יש ללמוד את דברי הגמ' גיטין והתוספות שעליה וכן את השו"ע וביאור הגר"א שעליו.
- חלק ד:** פתרון המוצע ע"י הרב קוק- היתר מכירת קרקע בשנת שמיטה- בחלק זה נלמד על המחלוקת המרכזית בין פוסקי א"י של אותם זמנים ממנה ניתן ללמוד את דין היתר המכירה. יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה.
- חלק ה:** פתרון המוצע ע"י החזון איש- אוצר בי"ד- בחלק זה נלמד על הפתרון למורכבות קיום הלכות השמיטה בימינו המכונה "אוצר בי"ד". מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד היטב את דברי התוספתא, החוות בנימין ודברי הרב אריאל בתחומין מקור 32 (על דברי הספרא, שני המקורות מדברי הרמב"ם ודברי הרב אריאל בתחומין מקור 33 ניתן לדלג)

שמיטה בזמן הזה דאורייתא, דרבנן או מנהג חסידות

1. תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לו עמוד א- דף לו עמוד ב

הלל התקין פרוסבול וכו'. תנן התם: פרוסבול אינו משמט, זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה +דברים ט"ו+ השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו', עמד והתקין פרוסבול; וזה הוא גופו של פרוסבול: מוסרני לכם פלוני דיינין שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי אצל פלוני שאגבנו כל זמן שארצה, והדיינים חותמים למטה או העדים. ומי איכא מידי, דמדאורייתא משמטא שביעית, והתקין הלל דלא משמטא? אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא; דתניא, רבי אומר: +דברים ט"ו+ וזה דבר השמיטה שמוט - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים; ותקיננו רבנן דתשמט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוסבול. ומי איכא מידי, דמדאורייתא לא משמטא שביעית, ותקיננו רבנן דתשמט? אמר אביי: שב ואל תעשה הוא. רבא אמר: הפקר ב"ד היה הפקר,

2. תלמוד בבלי מסכת ערכין דף לב עמוד ב

משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה בטלו יובלות, שנאמר: +ויקרא כ"ה+ וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן; יכול היו עליה והן מעורבין, שבט בנימין ביהודה ושבט יהודה בבנימין, יהא יובל נוהג? תלמוד לומר: לכל יושביה, בזמן שיושביה כתיקונן ולא בזמן שהן מעורבין! א"ר נחמן בר יצחק: מנו יובלות לקדש שמיטין.

3. תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

כדמכריז רבי ינאי: פוקו וזרעו בשביעית, משום ארנונא.

4. רש"י מסכת גיטין דף לו עמוד א

בשביעית בזמן הזה - והלל כרבי סבירא ליה דאמר שביעית להשמטת מלוה בזמן הזה דרבנן הוא ואע"ג דהלל בבית שני הוה סבירא ליה לאבבי דבבית שני הואיל ולא היה יובל נוהג לא נהגו שמיטין מדאורייתא ודאמרינן בערכין (דף לב:): מנו יובלות לקדש שמיטין מדרבנן קאמר ומצאתי בתלמידי רבינו יצחק הלוי שכתב במסכת גיטין בירושלמי מנין שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שיובל נוהג שנאמר וזה דבר השמיטה שמוט אחת שמיטת יובל ואחת שמיטת שביעית אבל בת"כ ראיתי דשביעית נוהג בזמן שאין יובל נוהג ואומר אני שהוא מחלוקת.

5. תוספות מסכת ערכין דף לב עמוד ב

מנו יובלות לקדש שמיטין - מכאן תימה לברייתא דתני בירושלמי דמסכת גיטין ורש"י כתב בפ' השולח (גיטין דף לו.) דתניא בירושלמי וזה דבר השמיטה שמוט בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחד שמיטת יובל ואחד שמיטת שביעית בזמן שאתה משמט [יובל] אתה משמט [שביעית] בזמן שאי אתה משמט יובל אי אתה משמט שביעית וכאן אומר דלא מנו יובלות אלא לקדש שמיטין ופירש רש"י פ' השולח (שם) דההיא דערכין דמדרבנן היא ואין משמע כן בת"כ (ואומר אני דתנאי היא (עכ"ל רש"י) (דהא דירושלמי רבי היא) ועוד אור"ת דהך ברייתא דמייתי) ריש פרק השולח (שם) וזה דבר השמיטה שמוט בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים והא דירושלמי רבי היא אבל רבנן פליגי עליה דרבי ואמרי מנין דיש שמיטה אף על פי שאין יובל ת"ל (ויקרא כה ח) והיו לך שבע שבתות השנים ומנין שיעשה יובל אע"פ שאין שביעית ת"ל (שם) והיו לך תשע וארבעים שנה [וסוגיא] דהכא אתיא כרבנן מיהו יש ליישב ההיא דתורת כהנים אפי' כר' והא דתני שביעית אע"פ שאין יובל יש לפרשה אע"פ שלא נהגו יובל והניחו בחטאם וכדתני בפ"ק דראש השנה (דף ט: ושם) יובל היא אע"פ שלא שמטו ואע"פ שלא תקעו יכול אע"פ שלא שלחו ת"ל היא דברי ר' יהודה רבי יוסי אומר יובל אע"פ שלא שמטו ואע"פ שלא שלחו יכול אף על פי שלא תקעו ת"ל היא.

6. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה כד

מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר.

7. רדב"ז הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה כט

... אבל מדברי רבינו (הרמב"ם) נראה דפסק כרבנן דאמרי שביעית בזמן הזה דאורייתא שהרי כתב סתם מ"ע להשמיט וכו' ולא חילק כאשר עשה פ"א מהל' תרומות לענין תרומות ומעשרות וכ"כ פ"ט מהלכות אלו וז"ל ואין פרוזבול מועיל אלא בשמיטת כספים בזמן שהיא מד"ס אבל שמיטה של תורה אין הפרוזבול מועיל בה ע"כ משמע דאפילו בזמן הזה השמטה היא של תורה הילכך יש להזהר לנהוג בפירות שביעית הנלקחים מן העכו"ם קדושת שביעית אע"פ שפירותיהם וספחיהם מותרין ואין טעוניהן ביעור מ"מ קדושת שביעית יש בהם שהרי לא הופקעה קדושתם ע"י קנין העכו"ם ולפיכך אם עבד ישראל הקרקע אע"פ שהיא של העכו"ם איסורא עבד כאילו היה ביד ישראל ואין הפירות נאכלין שנעבדה בהם עבירה לפי שכל המקומות שדרין בהם ישראל בזמן הזה הם מכבוש עולי בבל והיינו דתנן מא"י ועד כזיב לא נאכל ולא נעבד והספיחין לעולם מותרים. וראיתי לבעל הכפתור ופרה שכתב וז"ל נמצא לפי זה שכבוש עולי בבל אינו נאכל ואינו נעבד ע"י עכו"ם וכן נראה נמי לפי דברי הראב"ד וזכרנוהו בפרק שאחר זה גבי עזקה ולא מסתברא לי דא"כ היה משיג על רבינו הכא ומה שנ"ל מכוון להלכה לפי שיטת רבינו כתבתי:

8. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק י הלכה ט

ובזמן שהיובל נוהג דין עבד עברי, ודין בתי ערי חומה, ודין שדה חרמים ודין שדה אחוזה, ומקבלין גר תושב ונוהגת שביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מן התורה, ובזמן שאין היובל [נוהג] אינו נוהג אחד מכל אלו חוץ משביעית בארץ, והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם כמו שביארנו.

9. השגות הראב"ד גיטין דף יט עמוד א (מדפי הרי"ף)

ראיתי שכתב הרב ז"ל עניין פרוזבול והסוגיא כולה ולא ידעתי אם הוא סובר שנוהג השמטת כספים בזמן הזה או שמא למי שנוהג מידת חסידות ומשמט כרבה או כרבנן דבי רב אשי ור' חייא בר אבא ונ"ל דהני כולהו מידת חסידות קא עבדי דהא קי"ל כרבי דדריש דבר השמיטה שמוט והשתא ודאי אין יובל נוהג לא בארץ ולא בחו"ל לא מן התורה ולא מדרבנן שהרי אין יושביה עליה ואין שם ב"ד תוקעים ואין עבדים משתלחים

והנך מעכבי כדאיתא בר"ה ואמרינן בקידושין אלא הכתיב בארץ ההיא בזמן שהדרור נוהג בארץ נוהג בחו"ל בזמן שאין הדרור נוהג בארץ אין וכו'. והא למאי איצטריך היכי ס"ד שלא יהיה נוהג בארץ ויהא נוהג בחו"ל אלא ודאי ה"ק אפילו בזמן שיושביה עליה אם אינו נוהג בארץ כגון שלא תקעו ולא שלחו אינו נוהג בחו"ל אפילו יהיו שם בי"ד וכ"ש השתא

10. שו"ת משיב דבר חלק ב סימן נו

אבל לאחר העיון בפסקי ראשונים, לא נמצא בשום פוסק דאיסור עבודת אדמה בזה"ז דרבנן, הן בדעת הרמב"ם לא נתיישב דעת מרן הכ"מ בה' שמיטה ויובל, אבל בה' תרומות (פ"א הכ"ו) כ' בפשיטות דקדושת עזרא נתקדשו לע"ל לשביעית מה"ת ולתרומה מדרבנן, ובאמת כל עין רואה דבפ"ט כיון שהגיע לשמיטת כספים כ' הרמב"ם הא דאביי בגיטין, דכיון שאינו ביובל אין שמיטת כספים מה"ת, ובריש ה' שביעית לא כתב מאומה הא דאביי במו"ק, מבואר דהוא מה"ת [וראו לדעת שהוא שכל בתרומות שהוא דרבנן משום דכתיב כי תבאו הוא טה"ד וצ"ל בבואכם היינו בחלה] וס"ל דאע"ג דנתקדשה הארץ לעולם כר' יוסי ביבמות, מכ"מ סתמא דגמרא בכ"מ תרומה בזה"ז דרבנן וע"כ משום דלמדין מחלה, ולזה הסכים הגר"א ביו"ד (ה' תרומות סק"ו) שדעת הרמב"ם מוכרח ודלא כסה"ת, אבל שביעית דכתיב כי תבאו, אפילו בביאת מקצת הוי ביאה, ואין ראייה גדולה מזה שלא הביא הרמב"ם שהוא דרבנן כדרכו ז"ל, אלא פשוט שהוא מה"ת, [וכ"כ בקונטרס עבודת קרקע להש"א החדשות סי' ט"ו] ומש"כ בפ"י ה"ט ובזמן שאין היובל נוהג אינו נוהג אחד מכל אלו אלא שביעית בארץ, והשמטות כספים בכ"מ מדבריהם, האי מדבריהם לא קאי אלא על השמטת כספים

11. שו"ת מהרי"ט חלק ב - יורה דעה סימן נב

והנה ע"ד שביעית בזמן הזה היתה מדרבנן הלא בספרתי יש רב אם בתרומות ומעשרות שהם בזמן הזה מדרבנן כמ"ש הרמב"ם ז"ל דכי תבאו ביאת כולכם משמע וכי סליק בימי עזרא לאו כלהו סלוק והראיו' שיש ממקומות המפוזרים בגמרא וכמה תשובות כנגדן ונמוקן עמן את הכל בארתי במקומן ושביעית מק"ו דהויא דרבנן דמלבד דבביאת עזרא לא נתקדשה לפי שלא היתה ביאת כולם כמו שלא נתקדשה לענין תרומות ומעשרו' למטה מהן שביעית שאף בכבוש ראשון ירדה מקדושתה משגלו עשרת השבטים דתניא יובל היא לכל יושביה בזמן שכל יושבי עליה וכתיב וזה דבר השמיט' שמוט בב' שמטות הכתוב מדבר אחת שמטת יובל ואחת שמטת שביעית בזמן שאתה משמט יובל אתה משמט שביעי' ומהך טעמא איישר חיליה דהלל דהתקין פרוזבול כדאמר' בפ' השולח משום דשביעית בזמן הזה דרבנן בין שמטת קרקע בין שמטת כספים אעפ"י שמהר"י קורקוש ז"ל כתב שמשמע מדברי הרמב"ם ז"ל בפ"ד ובפ"ט שסבר דשביעית דאורייתא וכבר הוכחתי דליתא והוא עצמו ז"ל כתב שמצא בספר הרמב"ם כתיבת יד בלשון הזה בזמן שאין היובל נוהג אין שביעי' נוהג עכ"ד ונוהגת שביעי' בארץ מדבריה' וכן השמטת כספי' מדבריהם וכן הביא בס' התרומות שער מ"ה בשם הרמב"ם פ"ט דשביעי' בזמן הזה דרבנן.

שאלות לעיון והבהרה

מהו תוקף איסורי שמיטה בזמן הזה לפי כל אחד מהראשונים הלל (רש"י, תוספות, רמב"ם)?
כיצד הבין כל אחד מהראשונים הלל את דברי הגמ' בגיטין, ובערכין?

מתי חלה השמיטה

11. תלמוד בבלי מסכת נדרים דף סא עמוד א

וקדשתם את שנת החמשים שנה - שנת החמשים אתה מונה, ואי אתה מונה שנת חמשים ואחת, מכאן אמרו: יובל אינו עולה למנין שבוע; רבי יהודה אומר: יובל עולה למנין שבוע; אמרו לו לרבי יהודה, הרי הוא אומר: שש שנים תזרע שדך, ואין כאן אלא חמש! אמר להם: לדבריכם, הרי הוא אומר: ועשת את התבואה לשלש השנים, הרי כאן ארבע! אלא איכא לאוקמה בשאר שני שבוע, דילי נמי איכא לאוקמה בשאר שני שבוע.

12. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק י הלכות ה-ו

אבל כל הגאונים אמרו שמסורת היא בידיהם איש מפי איש שלא מנו באותן השבעים שנה שבין חרבן בית ראשון ובנין בית שני אלא שמטות בלבד בלא יובל, וכן משחרב באחרונה לא מנו שנת החמשים אלא שבע שבע בלבד מתחלת שנת החרבן וכן עולה בגמרא ע"ז חשבון זה שהוא קבלה. ושנת השמטה ידועה היא ומפורסמת אצל הגאונים ואנשי א"י, וכולן לא מנו אלא לשני חורבן משליכין אותן שבע שבע, ולפי חשבון זה

תהי שנה זו שהיא שנת שבע ומאה ואלף לחרבן מוצאי שביעית, ועל זה אנו סומכין, וכפי החשבון זה אנו מורין לענין מעשרות ושביעית והשמטת כספים שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות.

13. טור חושן משפט סימן סז

ובחשבון שנת שביעית איכא פלוגתא לר"י היתה בשנת פ"ח ולרש"י בשנת פ"ט והוא עיקר:

14. שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן סז

ובחשבון שנת השמיטה נפלה מחלוקת, והעיקר ששנת ש"כ ושנת שכ"ז היתה שמיטה, ואם כן יהיה שנת של"ד הבע"ל שמיטה, יהי רצון שיבנה בית המקדש ויחזרו אז למנות שמיטין ויובלות כי יבא של"ה (בראשית מט, יא) לפרט. שאלות

יש קניין לגוי להפקיע מדי מעשרות

15. תלמוד בבלי מסכת גיטין דף מז עמוד א

מתני'. המוכר את שדהו לעובד כוכבים - לוקח ומביא ממנו בכורים, מפני תיקון העולם.

גמ'. אמר רבה: אע"פ שאין קנין לעובד כוכבים בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר, שנאמר: +ויקרא כ"ה+ כי לי הארץ, לי קדושת הארץ, אבל יש קנין לעובד כוכבים בא"י לחפור בה בורות שיחין ומערות, שנאמר: +תהלים קטו+ השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם; ור"א אומר: אע"פ שיש קנין לעובד כוכבים בא"י להפקיע מידי מעשר, שנאמר: דגנך, ולא דגן עובד כוכבים, אבל אין קנין לעובד כוכבים בא"י לחפור בה בורות שיחין ומערות, שנאמר: לה' הארץ. במאי קמפלגי? מ"ס: דגנך - ולא דגן עובד כוכבים; ומר סבר: דיגונך - ולא דיגון עובד כוכבים. אמר רבה: מנא אמינא לה? דתנן: הלקט והשכחה והפאה של עובד כוכבים חייבין במעשר - אלא א"כ הפקיר; היכי דמי? אילימא דישאל וליקטינהו עובד כוכבים, אלא א"כ הפקיר, הא מפקרי וקיימי! אלא לאו דעובד כוכבים וליקטינהו ישראל, טעמא דהפקיר, הא לא הפקיר - חייב. לא, לעולם דישאל וליקטינהו עובד כוכבים, ודקא אמרת הא מפקרי וקיימי! נהי דמפקרי אדעתא דישאל, אדעתא דעובד כוכבים מי מפקרי. ת"ש: ישראל שלקח שדה מעובד כוכבים עד שלא הביאה שלישי, וחזר ומכרה לו משהביאה שלישי - חייבת במעשר, שכבר נתחייבה; נתחייבה אין, לא נתחייבה לא! הכא במאי עסקינן - בסוריא, וקסבר: כיבוש יחיד לא שמייה כיבוש

16. רש"י מסכת גיטין דף מז עמוד א

בסוריא - דמעשר דידה מדרבנן ושם יש קנין ביד עובד כוכבים להפקיע.

17. בית הבחירה למאירי מסכת גיטין דף מז עמוד א

זה שאמרו אין קנין לגוי בארץ להפקיע מיד מעשר פירוש הענין שאם לקח ישראל מגוי קרקע בארץ ישראל אף בגדלו הפירות ונתבשלו ביד גוי שחייב ישראל בהם בתרומות ומעשרות ובכורים מן התורה כאלו לא היתה של גוי מעולם ואין אומרינן כשלקחה ישראל מן הגוי שיהא דינה ככבוש יחיד... מכל מקום למדת שסוריא אין בה חיוב מעשרות אלא מדברי סופרים ואע"פ שבפרק ראשון אמרוה אף מן התורה אין הלכה כן כמו שכתבנו שם וכן הלכה אין קנין משום דרבא קאמר לה הכא דהוא בתרא וכן שרב אשי בסוף הסוגיא העמיד משנתנו כרבא ואע"פ שבתלמוד המערב של דמאי אמר ר' מאיר אין קנין ופליגי עליה ר' יהודה ור' שמעון לומר יש קנין וכן שאמרו שם הנהיג ר' חנינא בצפורי כר' שמעון דהוא דריש והארץ לא תמכר לצמיתות הא אם נמכרה חלוטה היא אין לסמוך עליה שהרי אף זו לפי תלמוד שלנו אינה אלא עברו בלאו ואין מעשיהם מועילים כלום כמו שביארנו במציעא ויש חולקין לפסוק יש קנין וכן לחייב בסוריא כבארץ לרוב דיני מעשרות ואין הדברים כלום:

18. רמב"ם הלכות תרומות פרק א

עכו"ם שקנה קרקע בא"י לא הפקיעה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא בכורים והכל מן התורה כאילו לא נמכרה לעכו"ם מעולם ויש קנין לעכו"ם בסוריא להפקיע מן המעשרות ומן השביעית כמו שיתבאר.

19. רדב"ז הלכות תרומות פרק א הלכה י

עכו"ם שקנה קרקע בא"י וכו'. פרק השולח (דף מז) הוי פלוגתא דאמוראי ומשמע דתנאי נמי פליגי בה ופסק כמ"ד אין קנין לעכו"ם בא"י להפקיע מן המעשרות. ומ"ש רבי לפיכך אם חזר ולקחה לאו למימרא שאם לקח הפירות לא יתחייב מן התורה שכן כתב בסמוך שחייב אלא בא לומר שאפ"ל לקח הקרקע לא הוי כיבוש יחיד ויהיה פטור מן התורה אלא חייב בכל מן התורה ואין יכול לומר אני בא מכה העכו"ם שהרי קנה את הקרקע:

20. כסף משנה הלכות תרומות פרק א הלכה י

עכו"ם שקנה קרקע בא"י לא הפקיעה וכו'. בסוף פרק השולח גיטין (דף מ"ז) איפליגו רבה ור"א במילתא ופסק כרבה דרב אשי דבתרא הוא מתרץ מתני' אליביה וסוגיא דפ"ק דבכורות (דף י"א) גבי הלוקח טבלים ממורחים מן העכו"ם הכי סברה ובפרק הקומץ רבה (דף ל"א) גבי הא דאמר ר"ש שזורי נתערב לו טבל בחולין בחד לישנא הכי סבר וכך היא שנויה בפ"ה דדמאי כההוא לישנא. ואע"ג דבכמה משניות מסדר זרעים ומקומות אחרים משמע דיש קנין לעכו"ם לא קי"ל כוותיהו אי נמי דהתם בשלא חזר ולקחה ממנו ישראל ורבינו מיירי בשחזר ולקחה ממנו ישראל כמבואר בדבריו. וכן לענין הקונה ממנו פירות ומירחן ישראל וכדבסמוך. ומ"ש ויש קנין לעכו"ם בסוריא וכו', שם:

21. תלמוד בבלי מסכת גיטין דף סב עמוד א

מחזיקין ידי עכו"ם בשביעית. מחזיקין? והאמר רב דימי בר שישנא משמיה דרב: אין עודרין עם העכו"ם בשביעית, ואין כופלין שלום לעובד כוכבים! לא צריכא, למימרא להו אחזוקו בעלמא, כי הא דרב יהודה אמר להו אחזוקו, רב ששת אמר להו אשרתא.

22. תוספות מסכת גיטין דף סב עמוד א

אין עודרין עם העכו"ם בשביעית - והא דקאמר בפרק זה בורר (סנהדרין דף כו.) גבי כהן וחורש יכול לומר לו אגיסטון אני בתוכה לא כמו שפ"ל בקונטרס שכיר לנכרי דהא משמע הכא דאסור ולא מסתבר לחלק בין חנם לבשכר אלא מפר"ת אגיסטון בקרקע שמקבלים מן המלך לפרוע כך וכך תבואה בשנה כדאמר התם לעיל מינה רבי ינאי מכריז פוקו וזרעו ארנונא בשביעית ושמא סכנת נפשות איכא אם לא יפרעו מס למלך אי נמי קסבר יש קנין לנכרי בארץ להפקיע משביעית אי נמי שביעית בזמן הזה דרבנן אע"ג דמדרבנן אסור לנכרי אחר גבי מלך התירו.

שאלות לעיון והבהרה

חשוב מהי משמעות הביטוי יש קניין לנכרי להפקיע מידי מעשר (מה בעלות הגוי על הקרקע גורמת לה מבחינה הלכתית והאם זה דווקא לעניין מעשר או לשאר המצוות התלויות בארץ)

כיצד פסקו הראשונים הלל בסוגיה זו האם יש או אין קניין לגוי להפקיע מידי מעשר ומהו ההבדל בין סוריא לאי לעניין סוגיה זו?

23. שולחן ערוך יורה דעה סימן שלא סעיף יא

שותפות העובד כוכבים חייבת בתרומה ומעשרות. כיצד, ישראל ועובד כוכבים שלקחו שדה בשותפות, אפילו חלקו שדה בקמתה, ואין צריך לומר אם חלקו גדיש, הרי זה טבל וחולין מעורבים בכל קלח וקלח מחלקו של עובד כוכבים, אע"פ שמרחן העובד כוכבים, וחייבים מדבריהם. בד"א, בא"י, שהמעשרות של תורה, ובשל תורה אין ברירה. אבל אם לקחו שדה בסוריא, הואיל והמעשרות שם מדבריהם, אפילו חלקו הגדיש, חלקו של עובד כוכבים פטור מכלום. ונראה לי דהאידנא שאין חיוב תרומות ומעשרות בא"י אלא מדבריהם, גם בא"י חלקו של עובד כוכבים פטור מכלום.

24. ביאור הגר"א יורה דעה סימן שלא ס"ק כח

ונ"ל כו'. ונראה דה"ה לענין קנין עובד כוכבים בזה"ז דרבנן יש קנין בא"י כמו בסוריא וערש"י בגטין שם ד"ה בסוריא כו' (וע"ל סוף ס"ק ו') וז"ש בס"ב בהג"ה וי"ח כו' אך לא נהגו כן:

פתרון המוצע ע"י הרב קוק- היתר מכירת קרקע בשנת שמיטה

25. שו"ת המבי"ט חלק א סימן כא

תרתי בלבי בשנת הרצ"ב שנת השמטה שעברה למשוך ידי בקולמוסי לדעת בין שנתמרה ע"י ישראל וגדל בקרקע גוי בארץ ישראל אם יהיה חייב במעשרות כשאר השנים או לא כי המנהג לא היה פשוט בא"י זה אומר בכה וזה אומר בכה ורובם לא היו מוציאים מעשרות וכמו שבהלכה רופפת נלך אחר המנהג כן במנהג רופף נלך אחר ההלכה ובהיותי מחפש על ההלכה מצאתי ראיות מכל אבקה רוכל לפי מיעוט השגתי לפטור ממעשרות כל הגדל בא"י בקרקע גוים אפ"ל נתמרה ע"י ישראל ממשנה וברייתא ירושלמי ותוספתא... ועתה אני חוזר להביא ראיות שגיעתי ומצאתי וכתבתי זה כמה שנים ומה שנתחדש ונתיישב לי עתה בפטור מעשרות הפירות שביעית הגדלים בקרקע הגוי וחיוב ביעור בפירותיהם דהא בהא תליא ראשונה כי מן התורה אין חיוב כלל דשמטה במעשרות כדכתיב ויתרם תאכל חית השדה הקיש האדם לבהמה דכתיב ברישיה דקרא ואכלו אבינוי עמך מה חיה אוכלת שלא מן המעשר אף אדם אוכל שלא מן המעשר בשביעית בדבר הראוי לו וכיון דמדאורייתא אין שום חיוב לישראל במעשרות בשנת השמטה גם במה שגדל בקרקע הגוים אין חיוב במעשר דלא יהא גוי חמור מישראל דאי משום דנתמרחו ע"י ישראל הא פירות ישראל גופייהו ונתמרחו על ידיהם פטירי בשנת השמטה. וא"ת דמשום דפירות ישראל הם הפקר לכל פטירי אבל גוי דאינו מפקירם והוא מוכרם יהיה חייב אטו ישראל שגדר כרמו ולא הפקירם בשנת השמטה יהיה חייב במעשרות הא רחמנא אפקרא לארעיה לעניים ולעשירים והכי נמי בגוי וא"כ כיון דודאי פטירי ממעשרות בשנת השמטה משו' קדושת הארץ פשיטא דחייבים בביעור וכיון דאין קנין לגוי להפקיעה מקדושתה לעבודה הכי נמי לקדושת הפירות כדפירשנו לעיל... וכשהלכתי לירושלים תובב"א בשנת הרצ"ה מצאתי ביד החכם השלם הר' לוי'ן חביב ספר כפתור ופרח שמדבר בדיני א"י וחפשי ומצאתי שם פ' מ"ז כתוב ז"ל מי שלא חל עליו חוב שביעית כמו הגוי פירותיו הם בחיוב תרומות ומעשרות וא"כ עכשיו בא"י שרוב פירותינו משל גוים הם בדין הוא שיהא נוהג בהם דין במתנות ושביעית אלא שמעשר שני יהיה מעשר עני לא שני משום עניים כטעם עמון ומואב שאמר שפירות הגוים אין בהם דין שביעית הווי להו בשביעית כפירות עמון ומואב שמפרישי המתנות על הסדר ע"כ הלשון שהעתקתי מהחבור הנז' כתיבת יד. ומצאתי כתוב שם הגה"ה על זה וז"ל תימא אמאי מותרים דמה שהוא אסור מן התורה מפני שבת הארץ וקדושתה לא הופקע בקנין הגוי וא"כ מה שזרע הגוי בקרקעו בא"י בשביעית אסור אבל ספיחיו דלא אסירי אלא משום גזרה מותרין דאין הגוים מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם עכ"ל. הנה שבעל הספר כתב כאן הלכתא בלא טעמא והמגיה כתב הלכתא בטעמא דשבת הארץ וקדושתה דכתיב בקרא לא הופקע בקנין הגוי וא"כ מה שזרע הגוי בקרקעו בא"י בשביעית אסור ולכן אנו חייבים לנהוג כדברי רוב החכמים הראשונים כ"ש שהם מחמירים והרוצה להחמיר יחוש גם לדברי האומר שחייבים במעשר ויבערם בשנת הביעור כמ"ש בתוספתא בדמאי בעם הארץ שיהיה מכור /שהיה מוכר/ פירות בשביע' ואמר של ערב שביע' הן חייבים במעשר וחייבים בביעור.

26. שו"ת אבקה רוכל (ר' יוסף קארו) סימן כד

כי זה עשרים שנה ראיתי מה שכתב הר' שלמה שיריליי זלה"ה לנהוג דין שביעית בפירות הגוים הגדלים בארץ וראיתי ראיותיו וזה לשוני מה שכתבתי אז ראיתי מה שטען בקונדריסו לנהוג דיני שביעית בפירות הגוים הגדלים בארץ ולא נראה לי שיש בראיותיו כדי לבטל מנהג הקדמונים שלא נהגו כן דמה שהביא ראיה מדתנייא בתוספתא אין מוכרין ולא לוקחין מן הגוי פירות שביעית איכא למימר דהיינו דוקא בפירות שגדלו בשדה ישראל... ועתה ראיתי מה שכתב החכם כמוהר"ר משה מטראני נר"ו לפטור בשביעית ממעשרות גדולי שנת השמטה בקרקע גוי ולקחם ישראל ממנו קודם מירוח ומירחן וטען ראשונה כי מן התורה אין בשנת השמטה חיוב במעשרות כו' ואני אומר כי מה שהוא סובר שהוא עקשות הוא היורש כי לא נפטרו פירות שביעית ממעשרות אלא מטעם הפקר וכל שאינו מופקר לא נפטר ממעשרות ומה שטען אטו ישראל שגדר כרמו ולא הפקיר' כו' יש לומר שזהו כמודיע הדבר בסתום ממנו דאיכא למימר בהא אין הכי נמי שהיא חייבת אע"ג דרחמנא אפקירה כיון דאיהו לא אפקרי' ואפ"ל אם תמצ' לומר דפטורה איכא למימר שאני התם דרחמנא אפקרי' מה שאין כן בשל גוי כו'... ומ"ש וגם אם הוא מסתפק רש"י ורבותיו ור"ת והרא"ש סברי דאיירי בפירות שגדלו בקרקע של גוי כו' דבר תימא הוא מאי מייתי מרש"י ורבותיו דהא איכא למימר דטעמא משום דחיישינן שמא קרקע של ישראל הוא כו'. ומה שהביא מרבינו תם והרא"ש דאוקמא בקרקע של גוי איכא למימר דהא הרמב"ם דהוא מריה דארעא פליג כמו שיתבאר והרי ספר כפתור ופרח כתב בפשיטות שתרומות ומעשרות נוהגים בשביעית בפירות הלוקחי' מהגוי. והחכם הח"ר משה נר"ו הניח דברי בעל הספר ותפס דברי הגה"ה שאמר' שמה שהוא אסו' מן התורה מפני שבת הארץ וקדושתה לא הופקעה בקנין הגוי וכתב שהוא הלכתא בטעמא ואיני רואה טעם בסברא זו מבזו דאיכא למימ' דבמחלוקת שנויה נחלקו דמר סבר יש קנין לגוי להפקיע בשביעית ומר סבר אין לו קנין לכך. ואם באנו לדון יותר טעם יש לאומר שיש לו קנין להפקיע משביעית דקרא כתיב והיתה שבת הארץ לכם ולא לגוי' ועוד שהרמב"ם מפרש בפ"א מה' תרומות שמה שאמרו אין קנין לגוי בארץ להפקיע מן המצות היינו לענין שאם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד ולא אלא/ הרי היא כאלו לא נמכרה לגוי מעולם אבל כמו זה ביד גוי מופקעת היא ומה שפירותיה חייבים במעשר אלא בשמריחם/ בשמירחם/ ישראל

דוקא. ומכאן תשובה ג"כ למה שכתב הר' שלמה ז"ל להביא ראיה שפירות גוים חייבים בביעור מדברי הרמב"ם והגאונים כו' ע"ד כ"ש קדושת הפירות ואיסורן לאחר הביעור דהוייא דאורייתא דפשיטא דאין קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מקדושתה לפירות שביעית כדאמרן עכ"ל ונר' שהוד' לו החכם הר' משה נר"ו שהרי לא כתב נגדו דבר בזה. ועוד שמה שכתב בעל הגה"ה במה שהוא אסור מן התורה מפני שבת הארץ וקדושתה לא הופקע בקנין הגוי הוא מיוסד ועל ששבת הארץ וקדושתה הם מן התורה בזמן הזה וזה אינו /אינו/ שהרי כתב הרמב"ם בפ"ט מהל' שמתה דשמת קרקע בזמן שאין היוכל נוהג אינו אלא מדבריהם וכיון שכן אזדא לה ההגה"ה:

שאלות לעיון והבהרה

חשוב כיצד ניתן להסיק ממהלוקתם של הב"י והמבי"ט לעניין היתר מכירת הקרקע לגוי בשנת השמיטה המכונה "היתר מכירה"

פתרון המוצע ע"י החזון איש - אוצר בי"ד

27. ספרא בהר פרשה א

את ספיה קצירך לא תקצור, מיכן סמכו חכמים על הספחים שיהו אסורים בשביעית, ואת ענבי נזיריך לא תבצור, מן השמור בארץ אין אתה בוצר, אבל אתה בוצר מן (המבזור) [המופקר], לא תבצור, לא תבצור כדרך הבוצרים, מיכן אמרו תאינים של שביעית אין קוצים אותה במוקצה, אבל קוצה אתה בחורבה, אין דורכים ענבים בגת אבל דורכים בעריבה, אין עושים זיתים בבד ובקוטבי, אבל כותש ומכניס לבדידה, ר' שמעון אומר אף טוחן הוא בבד ומכניס לבדידה.

28. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה א

כל שתוציא הארץ בשנה שביעית, בין מן הזרע שנפל בה מקודם שביעית, בין מן העיקרים שנקצרו מקודם וחזרו ועשו ושניהם נקראו ספיה, בין מן העשבים והירקות שעלו מאיליהן ואין להן זרע הכל מותר לאכלו מן התורה שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ואפילו שדה שנטייבה בשביעית וצמחה פירותיה מותרין באכילה, וזה שנאמר את ספיה קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

29. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה כב

הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזיריך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה.

30. תוספתא מסכת שביעית (ליברמן) פרק ח הלכה א

בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודו' והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר הגיע זמן תאנים שלוחי בית דין שוכרין פועלין עודרין אותן ועושין אותן דבילה וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר הגיע זמן ענבים שלוחי בית דין שוכרין פועלין בוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר הגיע זמן זתים שלוחי בית דין שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בית הבד וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו הגיע שעת הביעור עניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים דברי ר' יהודה ר' יוסי אומ' אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור ר' שמעון אומ' עשירים אוכלין מן האוצר אחר הביעור

31. חוות בנימין / סימן צח: / שלוחי בי"ד

ועל פי שנתבאר לעיל בהבנת התוספתא שדנה על המלאכות שנעשות ע"י שליחי בי"ד, שאלה הנהנים מן הפירות בערים ישלמו עבור ההוצאות הכרוכות ע"י שכירת פועלים לבצירה ולמסיקה וכו', כן יש להביא בחשבון גם את ההוצאות המוקדמות שנעשות לצורך שמירת הפרי מקלקולו, שזה יכול לכלול גם את העבודות שנעשות לצורך זה עוד בשנה הששית, וכן מאלו הנעשות בשביעית עצמה, כגון ריסוס לשמירה מהמזיקים. כל זה ניתן לחישוב, שמקבלי הפרי המוכן ומגיע לידי הצרכנים יצטרכו לשלם תמורתם. יוצא, איפוא, שניתן לחקלאים שיעשו את כל הפעולות והמלאכות הנצרכות לשמירת הפרי בצורה תקינה, ע"י התמנותם כשליחי בי"ד, שיקבלו התמורה עפ"י חישוב מדויקדק מטעם הממונים לזה ע"י בי"ד. באופן שיהיה להם למחיה גם בשנת השביעית, בדרך של היתר, עם השמירה על ההלכה שהפירות יהיו מופקרים מצידם, והשכר יחושב להם רק עפ"י מה שהשקיעו, ובתור שכר פועלים שמקבלים שכר לא עבור הפרי אלא עבור עמלם. וזהו עצה הגונה, שועדות השמיטה שיפעלו בשנה השביעית יתנהגו באופן זה, ותהיה זו תקנה גם לצרכנים בערים, וגם תקנה לחקלאים למצוא מחיתם, מבלי שיצטרכו להיזקק לקופות של צדקה.

32. תחומין / כרך כח / הרב יעקב אריאל / אוצר בית דין - ביטוי למעמד הציבור בשמיטה

לסיכום, אוצר בי"ד הוא אפוא לא הלכה, אלא כלי ארגוני המאפשר טיפול בפרי לצורך הכלל. משום כך לא הוזכר בש"ס וברמב"ם, כי ביה"ד דואג לכלל לא רק בשנת השמיטה, אלא במשך כל השנים. הוא איננו גוף פסיבי שדן רק כשהנידונים באים לפניו, אלא הוא יוזם בעצמו וקובע סדרים בחברה. הוא איננו רק גוף שיפוטי, אלא גם גוף שלטוני. הוא אביהן של יתומים, והוא אחראי להשליט את הצדק בציבור... בעצם דבר זה היה צריך להיות בסמכותה של המלכות, אלא שבהעדר שלטון הדואג לסדרי החברה ממלא ביה"ד את מקומו, וכמש"כ הר"ן בדרשה יא. לדעתנו, תפקיד זה מוטל כיום על ממשלת ישראל; ורק באופן זמני - כל עוד הממשלה אינה ממלאת את תפקידה - נוטל ביה"ד את היוזמה לחלק את יכולת השמיטה לציבור.

33. תחומין / כרך כח / הרב יעקב אריאל / אוצר בית דין - ביטוי למעמד הציבור בשמיטה

כידוע, מכירת הקרקעות מועילה רק מתוך הנחה ששביעית בזמן הזה מדרבנן; אך כשתקיים השמיטה מדאורייתא, לא יהיה ניתן עוד להשתמש בדרך זאת. 'אוצר בי"ד' הוא המענה היחיד לקיום המצוה הלכה למעשה. הוא דרך המלך לכתחילה, והוא מבוסס על הנחת יסוד שהיא בעצם נשמתה של השמיטה, שעליה בנויות כל הלכותיה: הפקעת הבעלות הפרטית. ממילא המסירה לציבור היא מצות השמיטה.

שאלות לעיון והבהרה

חשוב מהם הקווים הדומים והשונים בין אוצר בי"ד שהיה נהוג בזמן התוספתא לבין הסתמכות על אוצר בי"ד בימינו מבחינת השינויים שחלו במציאות ברכות השנים

מקורות נוספים להרחבה

- הקדמת שבת הארץ - בהקדמה זו מבאר הרב הראי"ה קוק את מקומם של מצוות השמיטה והיובל בראיה אמונית מחשבתית (מקור אמוני)
- מבוא לשבת הארץ פרק יא - במבוא זה מבאר הראי"ה קוק את שיטתו ביחס להיתר המכירה בו הוא מצדד באריכות גדולה. בפרק יא מבאר הרב קוק את מחלוקת המבני"ט והב"י המובאת לעיל במקורות ומחבר בינה לבין היתר המכירה
- שו"ת יחזה דעת חלק ד סימן נג - בתשובה זו מבאר הרב עובדיה האם אדם הסומך על היתר מכירה יכול לתת לאדם שאינו סומך על היתר המכירה לאכול מיבול זה
- תחומין כז - הרב יגון ויסמן - היתר מכירה או אוצר בי"ד - במאמר זה מבאר המחבר את היתרונות והחסרונות שבכל פתרון ומשווה ביניהם